

Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Antropolojik Çalışmalar

The First Anthropological Studies in Europe and Ottoman Empire

Galip Akın*

Öz

Doğrudan antropoloji içerikli eserlerin, 18. Yüzyıl sonlarında giderek artan bir şekilde, Avrupa'da verilmeye başlandığını görüyoruz. Özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısında (1859) Charles Darwin'in canlıların orijini ve değişim süreci konusunda 28 yıl süren çalışmalarının sonucu olan "Türlerin Kökeni" isimli eserini yayınlamasıyla, o yıllarda varolan kanıtlara dayanarak, canlıların orijini ve başlangıçtan itibaren geçirdiği evrimsel basamakları konusunda Avrupa'da çok sayıda eserler verilmeye başlandı. Bu konuda yeni kanıtlar ortaya çıktıkça da, canlıların evrimiyle ilgili yeni görüşler ve eserlerin üretilmesine devam edildi.

Aynı yıllarda Avrupa'da antropoloji bilimi konusunda birçok gelişmeler gözlenirken Osmanlı İmparatorluğu 'nda ilk dönemlerden beri devam eden görüş ve düşünceler ile dini inançların etkisiyle "insan varlıkların en akıllısı, en şerefli ve en kutsalı olduğu" genel yargısına dayanarak, biyolojik bir varlık olarak incelenmesine izin verilmemiştir. Yalnız bazı Osmanlı kaynaklarında antropoloji içerikli bir iki cümleye rastlanmaktadır. Osmanlı'da doğrudan antropoloji içerikli ilk eserleri, dil bilimci ve edebiyatçı olan Şemsettin Sami yazmıştır. Şemsettin Sami, 1878'de yayınlanan "insan" isimli eserinde, insanın ilk ortaya çıkışı ve geçirdiği

* Prof. Dr., A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü

değişim basamaklarını konu almıştır. 1886'da yayınlanan "Yine İnsan" adlı eserinde ise insanın geçirdiği evrimsel basamakları kısaca tekrar gözden geçirerek, insan ırklarının ortaya çıkışını, yayılışını ve özelliklerini ele almıştır. Bu iki eserini zamanın mitolojik, Doğu ve Batı dünyasında bulunan en son bilgilerden yararlanarak yazmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, çalışma alanları antropoloji olmamakla birlikte insanın evrimi ile ilgili düşüncelerini dile getiren düşünönlere rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Osmanlı İmparatorluğu, insanın evrimi.

Abstract

We see that works directly related to anthropology were given very much through the end of 18th century in Europe. Especially during the second half of the 19th century (1859), by the help of the publish of Charles Darwin's work called "The Origin of Species" which consists of a study of 28 years on the origin of livings and their period of change, lots of works have been published in Europe at those years based on the present evidence about the origin of the livings and their period of change. By the help of succeeding evidences, new theories and new works were produced about the evolution of livings.

At the same years, although there were many improvements about Anthropology in Europe, there was no improvement from the beginning of Ottoman Empire because of religious beliefs which see man as the most clever, the most honoured and the most holy of all livings. So it was forbidden to examine man as a biological being. But one or two sentences about anthropology can befound in some Ottoman sources. _emsettin Sami, who was the linguist and the writer of literature, first wrote directly about anthropology in Ottoman Empire. His book in 1878 called "Man" talks about the first appearance of man on earth and his evolution stages. _emsettin Sami's second book called "Again Man" talks about again the evolution stages of man and the appearance of races, spread of races and their features. He published his two books based on the latest sources in east and west at that time. Through the last periods of Ottoman Empire, there were thinkers whose work of field wasn't anthropology but those people mentioned their thoughts about the evolution of man.

Key Words: Anthropology, Ottoman Empire, the evolution of man.

Giriş

İnsan, yeryüzünde en son görülen canlı türlerinden biridir. Dünyanın çeşitli yerlerinde, özellikle Afrika'nın Rift Vadisi ve civarında yapılan kazı ve araştırmalarda, insanın atası olabilecek özelliklere sahip birçok fosil ve jeolojik kanıt bulunmuştur. Bunlar Çad'da bulunan ve 7-6 milyon yıl ile tarihlendirilen *Sahelanthropus tchadensis*, Kenya Tugen Hills'de bulunan 6 milyon yıl ile tarihlendirilen *Orrorin tugenensis*, Etiyopya'da bulunan 5.8-5.2 milyon yıl ile tarihlendirilen *Ardipithecus ramidus kadabba* ve yine Etiyopya'da bulunan 4.4 milyon yıl ile tarihlendirilen *Ardipithecus ramidus ramidus'tur*. Bugünkü bilgilerimize göre Homo (İnsan) cinsine ait alet yapabilen, kullanabilen, dik yürüyebilen, belki de insanın diğer özelliklerine sahip ve insan diyebileceğimiz varlığın (*Homo habilis*, *Homo rudolfensis*) bundan yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesine ait olduğunu biliyoruz (Culotta, 1999 ; White et al, 1996 ; Özbek, 2000; Senut et al., 2001; Haile-Selasie, 2001 ; Brunet et al, 2002).

Bu kadar uzun geçmişi bulunan insan, ancak yaklaşık 5.500 yıl önce yazıyı bulmuştur. Bu yazılı kayıtlardan elde edilen bilgilere göre, insan kendisi hariç tüm canlıları ve evreni incelemiş, birçok doğa kuralını bulmuş ve çakmak taşından aletler yapmayı başarmıştır. Günümüzde öyle teknolojik ve elektronik aletler yapabilmektedir ki kendisinin bile bu yeni buluşları hayretle izlediğini söyleyebiliriz. Bugün ulaşılan teknolojik aletlerin basit yapılı ilk örneklerinin görülüşü (sanayi devrimi) ile, insanın kendisini biyolojik bir varlık olarak incelemeye hız verdiği dönem arasında bir paralellik vardır. Diğer bir deyişle kendini daha iyi tanıyan insan, ihtiyaçlarını daha iyi düşünerek karşılamaya çalışmıştır (Güvenç ve Zillioğlu, 1993 ; Özbek, 1997).

Bu çalışmada kısaca, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda insanın kendini tanıma sürecinin değerlendirmesini yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Osmanlıca olarak yayınlanmış, insanın doğrudan incelenmesiyle ilgili ilk iki eseri tanıtılacak ve ardından antropolojinin Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki durumu kısa olarak yansıtılmaya çalışılacaktır. Bu iki antropoloji içerikli eser, asıl çalışma alanı dil ve edebiyat olan *Şemsettin Sami'*ye aittir. *Şemsettin Sami*, 1878'de *İnsan*, 1886'da ise *Yine İnsan* adlı eserlerini yayınlamıştır.

Avrupa' da Antropolojik Gelişmeler

Gerçekten, Tarih Öncesi Devirlerden başlayarak 18. Yüzyıla gelinceye kadar insan, daima yeryüzünün yüce bir varlığı olarak kabul edilmiş, onun bir canlı varlık olarak incelenmesine çeşitli şekillerde karşı çıkmıştır.

Konunun daha iyi açıklanması ve anlaşılmasında, insanın biyolojik bir varlık olarak incelenmesine başlanıncaya kadar geçen sürenin kısa bir tarihçesinin gözden geçirilmesinin yararlı olacağı kanısındayız.

İsa'dan önceki dönemler dahil bilinen kaynaklarda toplumun değer yargıları, düşünceleri, dini inançları gereği insanı diğer canlılar gibi incelemek, hem suç hem günah sayılmış ve buna uymayan bilim adamları, toplum veya yöneticiler tarafından ya toplumdaki dışlanmış, büyük tepki almış ya da özel mahkemeler tarafından yargılanarak hapis veya ölüm cezasına çarptırılmışlardır. *Rönesans Dönemini* (14-16. Yüzyıl), yaşam ve düşünce etkinliklerinin birçok alanlarında olduğu gibi, modern bilimin de başlangıcı olarak genel anlamda kabul edebiliriz. Çünkü Rönesans, dinsel bağnazlığın egemenliğini kırdığı ölçüde, bilimin gelişmesine de yardımcı olmuştur. Rönesans, bunun da ötesinde, simgelediği uyanış, atılım ve serbest düşünce ortamıyla bilimsel gelişmenin zeminini oluşturmuştur. Ünlü Fransız tarihçisi Michelet *Rönesansı*, "Dünyayı ve insanı keşfetme" diye niteler. Gerçekten salt bilim açısından *Rönesansı* bir yeniden uyanış saymak olanaksızdır. Ama, sanat ve edebiyatta son derece canlı ve yaratıcı olan bu dönem, bilim için bir durgunluk dönemidir denilebilir. Rönesans, fen bilimlerinin gelişmesine yardımcı olarak, bilimsel gelişmenin zeminini hazırlamıştır (Yıldırım, 1994 ; Kahya, 1982).

Rönesansın bilimsel gelişmelere zemin hazırlaması sonucunda 17. yüzyılda insanla ilgili bilimsel araştırmalara hız verilmiştir. Bu dönemi en iyi temsil edenlerden Locke, insan davranışlarının kökeninin soya çekimle (kalıtımla) ana babadan oğul bireylere aktarılmadığını, aksine insanın içinde yaşadığı toplumsal çevrenin etkisiyle biçimlendiğini söylemiştir. Locke'a (1690) göre insan, dünyaya boş bir akılla (tabula rasa) geliyordu. Kişiliğin veya ruhun doğumdan sonra programlanıp doldurulduğunu düşünüyordu. İnsanın tutum ve davranışları çevrenin ve çevrede bulunan insanlarla olan ilişkileriyle şekilleniyordu (Güvenç ve Zillioğlu, 1993).

17.Yüzyıldaki gelişmelerin sonucu ortaya çıkan bilimsel birikimler, 18. Yüzyıl. Dönemi Aydınlanma Çağı düşünürlerini etkileyerek "toplumsal evrim" sorununun gündeme gelmesini sağlamıştır. 18.Yüzyılda insan ve kültürüyle ilgili bilgilerin yavaş birikimi sonucu insan, ilk kez biyolojik bir varlık olarak ele alınıp, hayvanlar alemindeki yeri, insan çeşitleri (varyete) ve insanın evrimsel tarihinin tanımlanmasına, sonra da kültürlerinin bilimsel olarak karşılaştırılması çalışmalarına yol açmıştır. 18.Yüzyılda bugünkü anlamda doğa bilimleri gelişmeye başlamıştır. Bu sayede bilimsel gözlemlere dayanan bir evrim kuramının temelleri atılmıştır. Carl Von Linneaus 1735'de yayınladığı *Systema Naturae (Doğa Sistemi)* isimli eserinde, insanı primatlar takımına yerleştirerek, onu biyolojik bir varlık

olarak ele alıp, bilimsel sınıflandırmadaki yerine koymuştur (Kahya, 1982 ; Yıldırım, 1994).

19.Yüzyıl, Batı dünyasında insanla ilgili bilimsel çalışmaların hızla arttığı, insanın kökeniyle ilgili yine bilimsel görüşlerin ortaya atıldığı ve bu görüşlerin büyük bir heyecanla tartışıldığı bir dönemdir. Bu görüşlerden canlıların, dolayısıyla insanın kökeni ve zaman içinde değişimini açıklamaya çalışanlardan *Jean Baptiste Lamarck* (1744-1829)'ın 1809'da yayınlanan dönüşümcülük (transformasyon) kuramı ile *Charles Darwin* (1809-1882) 'in 1859'da yayınlanan, *Türlerin Kökeni (The Origin of Species)* isimli eserinde ortaya koyduğu, canlıların evrimine ilişkin kuramlardır. Batıda, *Charles Darwin'in* 1859'da evrim kuramının yayınlanmasından sonra, insanın kökeni ve ilk ortaya çıkış zamanı, bugüne gelinceye kadar geçirdiği evrimsel basamaklar ile diğer canlılarla ve çevresiyle etkileşimi coşkuyla tartışılmaya ve bunu açıklayacak, destekleyecek kanıtların bulunması, öğrenilmesi için çok sayıda araştırma ve incelemeler yapılmaya başlanmıştır. Yapılan kazı ve araştırmalar ile başlangıçta az sayıda olan insanın kökeni, ilk ortaya çıkışı ve geçirdiği değişimler, diğer canlılarla ve çevresiyle olan ilişki ve etkileşimine ait bilgi ile kanıtlar giderek çoğalmıştır. İnsan da diğer canlılar gibi biyolojik bir varlık olduğundan, tüm canlı türlerinde görülen değişmelerin insan türünde de görülmesi doğaldır. Bugün bilim dünyasında insan türünün ortaya çıkışı ve değişimi tartışma konusu bile yapılmamakla birlikte, tartışılan en önemli konu, insanın hangi değişim kademelerinden geçerek bugüne ulaştığına dair daha detaylı bilgi ve kanıtların bulunmaya çalışılmasıdır (Arsebük, 1995 ; Lewin, 1998 ; Comas, 1960).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Antropolojik Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan antropolojik içerikli ilk eser Şemsettin Sami' nin *İnsan* isimli çalışmasıdır. *Şemsettin Sami, İnsan* isimli eserinde (risale) *İnsan nedir?* sorusuyla başlamakta ve insanı konu almasının önemini ilk sayfasında şöyle açıklamaktadır; "İnsan bir açıdan yeryüzünde yaşayan binlerce hayvan türünden biridir, ki söz ve idrakiyle diğer türlerden seçkindir denilebilir. Fakat diğer bir açıdan bakılırsa, öteki hayvanlardan ayrılan farklı özellikleri o kadar üstün görünür ki, hayvandan sayılması pek kolay kabul edilemez".

Şemsettin Sami'nin İnsan isimli eserini yazdığı 1878 yılına gelinceye kadar Osmanlı'da ilk çağlardan beri devam eden görüş ve düşüncelerin etkisi ve İslam dininin genel bakış açısıyla "İnsan, varlıkların en yücesi, en akıllısı, en şerefli ve kutsal" olduğu için, diğer canlılar gibi biyolojik bir varlık olarak incelenmesine izin verilmemiş, insanı araştırmaya ve anatomik yapısının öğrenilmesi konusundaki deneylere şiddetle karşı çıkmıştır. Bu

nedenle Osmanlılarda, insanı biyolojik bir varlık olarak inceleyen ve araştıran eserlere rastlamak neredeyse mümkün değildir. *Şemsettin Sami'nin, Yine İnsan* isimli eserinin sekizinci sayfasında, insanı araştıran inceleyen antropoloji bilimine ait "Bizde bunlardan söz eden bir küçük risalenin bile bulunmaması ve belki isimlerinin bile meçhul olması kabul edilebilir bir durum değildir" demesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda *İnsan* isimli eserini yayınladığı 1878 yılına kadar, insanın kökeni, ilk ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili bir eserin olmadığını gösteren bir kanıttır. Esasen, bu dönemde Avrupa'da bile antropoloji henüz yeni bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şemsettin Sami, 1878 yılında yayınlanan *İnsan* adlı eserinde, insanın ne olduğunu, yeryüzünde ne zaman ortaya çıktığını tartışmıştır. İnsanın, Dördüncü Zaman katmanları arasında hem aletlerine hem de fosillerine rastlanıldığını, ancak bazı bulgulara dayanarak, insanın Üçüncü Zamanda da yaşamış olabileceği kanısının olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Üçüncü ve Dördüncü Zaman insanların varlığını gösteren kanıtların neler olduğunu göstermiştir. İnsanın ilk olarak nerede ortaya çıktığı, görünür özellikleri ve bu insanların bugüne gelinceye kadar kronolojik sınıflandırılmasıyla, bunların ayrı ayrı aletleri, vücut ve zekaları konusunda açıklamalarda bulunmuştur. *Ş. Sami* eserinde, Tarih Öncesi ve Tarih Devirlerinde yaşamış insanların üretilen kullandıkları, her türlü alet ve eşyaların neler olduğu, bunların her birinin özellikleri ve gelişimini örnekleriyle göstermiştir. Bu alet ve eşyaları yapan ve kullanan insanların bedensel güçleri, doğal ömürleri, zekaları, ahlaki durumları ve dilin ortaya çıkışı, gelişimi, toplumların dillerinin, kazı ve araştırmalardan elde edilen bulguların incelenmesiyle, insanın köken birliğinin olduğunun anlaşılabilceğini ifade etmiştir. Ayrıca, orman ve ovalardaki doğal yaşamdan, kaya oyukları ve mağaralardaki yaşama geçiş ile nihayet basit baraka tipi evlere geçişin tarihsel gelişimini ve bunlara ait kanıtlardan bahsedilmiştir (Sami, 1878).

Şemsettin Sami, 1886 yılında yayınlattığı *Yine İnsan* isimli risalesinde, insanın ortaya çıkışı, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı konusunda yeni bilgiler vermiştir. İnsanın ilk kez Asya'da Çin, Himalaya ve Billur Dağları arasında kalan bölgede ortaya çıktığı, burada uzun süre gelişimine devam ettiği ve sayıları fazlaştıkça Asya'nın diğer bölgeleriyle, Avrupa, Afrika, Amerika, Avustralya ile Okyanus adalarına yayılmasının binlerce, yüz binlerce yıl yavaş yavaş ve nesiller boyu devam eden bir süreçte gerçekleştiğini ifade etmiştir. Asya'dan diğer yerlere göçün hem kara hem de deniz yoluyla yapıldığı ve bunun o zamanki şartlarda gerçekleşmesinin mümkün olduğunu söyleyerek, buna ait kanıtlar vermeye çalışmıştır. Başlangıçta insanların birbirlerine benzer olduğunu, uzun süren göçler sonucu gittikleri yerlerin iklimine, yaşam koşullarına ve diğer çevresel

faktörlere uyum gösterme zorunluluğundan binlerce, yüz binlerce yıl sonunda, vücut yapılarında yavaş yavaş değişmelerin görüldüğünü ve bugünkü Beyaz, Sarı, Zenci, Kızılderili, Malayi gibi ırkların ortaya çıktığını ifade etmiştir. Irkları birbirinden ayırmada kullanılan kriterlerden deri rengi, saç, kafa, çene, yüz ve vücut organları hakkında bilgiler vermiş, bu somatik farklılıkların yanında, ırklar arasında yetenek, zeka, adet, ahlak, din, ve medeniyet bakımından da farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra da Beyaz, Moğol, Zenci, Kızılderili ve Malayi ırklarının yayılış alanları, kapsadığı uluslar ve kavimler ile bunların ırksal ve davranış özelliklerini açıklamaya çalışmıştır (Sami,1886).

Şemsettin Sami'nin İnsan ve Yine İnsan eserlerini bugünkü antropoloji bilgisi açısından değerlendirdiğimizde, olumlu ve olumsuz yanlarını şöyle özetleyebiliriz;

1- *Şemsettin Sami'nin İnsan ve Yine İnsan* eserleri Osmanlı İmparatorluğu zamanında, insanı biyolojik bir varlık olarak ele alıp, doğrudan insanı inceleyen yani antropoloji bilimi alanında yazılmış ilk eserler olduğundan, Türk antropoloji tarihi dolayısıyla da Türk bilim tarihi açısından önemlidir.

2- *Şemsettin Sami'nin İnsan ve Yine İnsan* eserlerinde yararlandığı kaynakları tam olarak bilmiyoruz. *İnsan* isimli eserinde metin içinde yararlandığı kaynak veya kişilerin isimlerine hiç rastlanmamasına karşın, *Yine İnsan* eserinde kaynak yine verilmezken, insan ırklarının sınıflamasını yaparken Blumanbach'ın sınıflandırılmasını temel aldığı yazmıştır. Bunun dışında, *Virchow* ve *Broca'nın* isimlerine rastlanmaktadır. Eserlerin içeriği ve verdiği bilgilerden, Batı dünyasında zamanının yeni antropoloji bilgilerini verdiği ve *Georges Louis Leclerc Buffon (1707-1788)_Histoire de la Nature (Yeryüzünün Tarihi)* 36.cilt, 1749-1788 (yayınlandığı tarih); *Epoaues de la Nature (Doğanın Geçirdiği Çağlar)*, 1778. *Cari Von Linneaus (1707-1778), Systema Nature (Doğa Sistemetiği)*, 1735. *J.Boucher de Perthes (1783-1868), De l'Industrie Primitive ou des arts a' leur Orginie (İlkel Endüstri Sanatının Orijini)*, 1846. *Thomas Henry Huxley (1825-1895), Science and Morals (Bilim ve Ahlak)*, 1886. *Johann Friedrich Blumenbach (1753-1840), De Generis Humani Varietate Native (İnsan Türünün Doğuştan Çeşitliliği)*, 1775. *Charles Darwin (1809-1882), The Origin of Species (Türlerin Kökeni)*, 1859. *Paul Broca (1824-1880), Memories Sur les Caracteres Physiques de L'Homme Prehistorique (Tarih Öncesi İnsanın Fizik Özellikleri)*, 1859; *Memoires d' Anthropologie (Antropolojiyle İlgili İncelemeler)*, 1871-1875. *Rudolf Virchow (1821-1902)*, Alman, Hücre Patoloğu ve Anatomist. *Charles Lyell (1795-1875), Principels of Geology (Jeolojinin Prensipleri)*, 1832-1834; *The Geological Evidinces of the*

Antiquity of Man (İnsanın Eskiliğinin Jeolojik Kanıtları), 1863; *Jean Baptiste Lamarck (1744-1829), Philosophie Zoologique (Zooloji Felsefesi), 1809 ;Histoire Naturelle des çans Vertebres (Omurgasız Hayvanların Doğal Tarihi)*, 1815-1820, gibi bilim adamlarının görüş ve eserlerinden yararlandığı izlenimi edinilmiştir. Bunların dışında, İslam ve Musevi inançları ile bazı mitolojik bilgilerden de yararlandığımızı sanıyoruz.

3- *Şemsettin Sami*, Doğu ve Batı dillerinden 8 dil bilmesi, saray mütercimliği ve başkâtipliği yapması sonucu, istediği bilgilere daha kolay ulaşmıştır. *Ş. Sami*, bu iki eserinde, insanın ilk ortaya çıkışı, çıkış zamanı ve insanın yeryüzüne dağılımı, çeşitlenmesi gibi fikirleri Batı kaynaklarından, İslam inancından ve mitolojik bilgilerden yararlanarak ve ustaca bunların analiz ve sentezini yaparak, ortak yönlerini bulmaya çalışmış ve bunda belli oranda başarılı olmuştur.

4- Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) yaşaması ve sürekli evinde göz hapsinde tutulmasına rağmen, insanın ortaya çıkışı, değişimi, gelişimi ve dağılışı konularını, Batı dünya görüşüne yakın bir görüşle değerlendirmesi ve bu iki eserini yayınlatabilmesi gerçekten takdire şayandır (Dağlıoğlu, 1934; Sırrı, 1969).

5- Kendisi dil bilimci ve edebiyatçı olmasına rağmen, farklı bilim dallarında eserler yazmıştır. Bu bilim dallarından biri de *antropoloji'dir*. Antropolog olmamasına rağmen, insanın ortaya çıkışı, gelişimi, değişimi, yeryüzüne dağılması, ırkların ortaya çıkışı ve bunların kültürleri, eserleri konusundaki açıklamalarında, bu konuda Batı'da yapılan kazı ve araştırmalardan yararlanması, doğadaki kendi gözlemlerinden yerinde örnekler vermesi, *İnsan* ve *Yine İnsan* eserlerinin bilimsel nitelikli olmasını sağlamıştır.

6- *İnsan* ve *Yine İnsan* eserlerinde *Şemsettin Sami*, insanın ortaya çıkışı, değişimi ve zamanı konusundaki açıklamalarında, *Charles Lyell* tarafından 19.Yüzyılın ikinci yarısının başında temeli oluşturulan jeoloji biliminden, ayrıca biyoloji, anatomi, fizyoloji, tarih, felsefe bilimlerinden yararlanmasının, eserlerinin başarılı olmasında payı büyüktür.

7- *Şemsettin Sami*, insanın ve diğer canlıların ilk ortaya çıkışının nasıl olduğu konusunu bilimsel olarak hiç tartışmamıştır. *İnsan* isimli eserinin 27. sayfasında bunu "Herhalde bu konuyu çözmede bilimin aciz kalması ve yaratılışın hikmetiyle ilişkili bir şey olduğundan bu bağlamda kafa yormak boşunadır. İnsanın nereden çıktığı ve nasıl yaratıldığını düşünmektense, ne zamandan beri yeryüzünde bulunduğu ve ilk ortaya çıkışından bu yana ne şekilde yaşamış olduğunu araştırmakla uğraşmak daha iyidir" ve *Yine İnsan*

eserinin 17. sayfasında "Koca insan, büyüklüğü akıllara durgunluk veren evrenin varoluş biçimini öğrenmiş de kendi nefsinin yaratılış sırrını öğrenmeyi başaramamıştır. İnsan denilen muamma, evrende kendinden başka her şeyi keşfedecek, her meseleyi çözecektir." diyerek, bilimin bu konuda henüz yeterli kanıtlara sahip olmadığını vurgulamakla beraber, kendisinin antropoloji konusunda uzman olmaması ve Osmanlı toplumunun bu konuda inançlarından ve tutuculuğundan kaynaklanan hassasiyetini bildiğinden, ayrıca yazdığı eserin basılabilir iznini alabilmesi için bu konuya girmemiş olması düşünülebilir. Zaten bu tip risaleleri yazmaktaki amacını *İnsan* adlı eserinin 1. sayfasında "Topluma değişik bilim dallarında anlaşılabilir bilgiler vermek, farklı bilim dallarındaki boşlukları doldurarak bilhassa gençlerin ve öğrencilerin bunlardan yararlanmasını sağlamaktır" diyerek açıklamıştır.

8- *Yine İnsan* eserinin 45. sayfasında "Allahın ezeli hakimiyeti daima hayvan ve bitkileri havaya uydurur. Bir iklim ve havaya uymayan bitki ve hayvan yaşayamaz" diyerek, bazı konuların açıklanmasına, inançlarıyla ilgili görüşlerini yansıttığı gözlenmektedir.

9- *Şemsettin Sami, Yine İnsan* eserinin 93. sayfasında "Bedenen Beyaz Irkı, insanoğlunun en mükemmeli ve Zenci Irkının da en geri ırkı olduğuna şüphe yoktur." ve "İnsan türü içinde en güzel ve en mükemmel kafaya sahip bir kavim varsa o da Arnavut Kavmi imiş" diye işaret etmesi, etnosantrizm ve homosantrizm gibi zamanında toplumlarda yaygın olarak benimsenen, fakat bilim dünyasında kabulü mümkün olmayan önyargılı görüşlere de yer verdiğini gözlüyoruz. Ayrıca bu şekilde önyargılı görüşleri Batılı bilim adamlarının yayınlarında bile görebilmekteyiz. Örneğin, Batılı bilim adamları doğal çevre koşullarında yaşayan ve çağdaş medeniyetten habersiz toplumlar için "vahşiler" diye isimlendirmeleri dikkat çekicidir. *Şemsettin Sami* de bu kaynaklardan yararlanmış olmalı ki "vahşiler" deyimini bu doğal çevrede yaşayan ve çağdaş medeniyetten habersiz toplumlar için kullanmıştır.

10- Dil bilimci ve edebiyatçı olan *Şemsettin Sami* sistematikte kullanılan birimleri, bilmediğinden, sınıflandırmada kullanılan birimlerin Türkçe karşılıklarının tam olarak yerleşmemesinden, öneminin anlaşılmasından veya Sami' nin bu çalışmalarının antropoloji alanında ilk eserlerden olması gibi nedenlerle hatalı kullanılmış olabilir. Bunun sonucu, sınıf, takım, cins, tür ve ırk gibi taksonomik birimleri doğru olarak kullanamamış ve sınıflamada hatalar yapmıştır. Bu durum, antropoloji eserlerinden olan *İnsan* ve *Yine İnsan'm* anlaşılmasında bazı güçlükler yaratmıştır. Ayrıca, genetik bilimi konusunda yeterli bilgisi olmaması sonucu; terbiye, ahlak, davranış gibi çevresel etmenler ve eğitimle

kazanılacak özelliklerin bazılarının babadan, anneden oğul bireylere geçebileceği şeklinde açıklama yapmasına neden olmuştur.

11- *Yine İnsan* adlı eserinin 6. sayfasında "İnsan türünün, Nuh'un evlatlarından olarak (Ham, Sam, Yafes) üç takıma (Beyaz, Siyah ve Sarı ırk insanlar) ayrıldığına ait Tevrat'tan alınan bu bilgiler, eskiden beri tarih kitaplarında yer almakta ise de, bu konuda birçok açıklama ve teferruatın başka hiç bir bilgi içermediği ve bu şekilde insanları ayırmanın pozitif bilimler ve yeni keşifler tarafından yıkılarak, gerçek durumun başka esaslar üzerine kurulmuş olduğu anlaşılmıştır." diye söylemesine rağmen, aynı eserinde bu konudaki açıklamalarında yine bu bilgilere yer vermesi önyargılarından kurtulamadığının bir işaretidir.

Batı'da antropolojinin 19.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişim sürecinde büyük bir ivme kazandığını görüyoruz. Bunda *Charles Darwin'in* 1859 yılında yayınlanan *Türlerin Kökeni (The Origin of Species)* eserinde "Yeryüzünde türler belli sayıda ve değişmez olmayıp, uzun zamanlar boyunca değişmektedir. Bu değişmelerin de doğal seleksiyon, hayat mücadelesi ve türü bireylerde gözlenen çeşitlilikle (varyabilite) gerçekleştiğini" söyleyerek, canlıların dolayısıyla türlerin uzun zaman sürecinde yavaş bir tempoyla değiştiği görüşünü ortaya atmıştır. Batı'da o zaman bu görüş, büyük bir hararetle tartışılmaya başlanmıştır. Kimileri bu görüşe karşı olduğunu söylerken, kimileri de desteklediğini ifade etmişlerdir. Hatta bu tartışma siyasi ve inanç zeminlerine de çekilerek, birçok olumsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur. *Darwin'in* görüşünü destekleyen bilim adamları buna ait kanıtlar bulmak, bu görüşü desteklemeyenler de çürütmek için hummalı bir çalışmaya girişmişlerdir. Bundan en çok antropoloji bilimi yararlanmıştır. Çünkü, diğer canlıların yanı sıra özellikle insan, bir biyolojik varlık olarak ele alınıp, tüm detaylarıyla araştırılmaya, incelenmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak insana ait yeni bilgiler hızla artmıştır (Öktem, 1992).

O yıllarda Tanzimatla başlayan ilişkilerin, Osmanlı ile Batı arasında arttığını görüyoruz. Bu etkileşimin sonucu olarak Osmanlı'da felsefe, tıp, matematik, kimya, biyoloji gibi bilim alanlarında da gelişmelerin ve tartışmaların çoğaldığını gözlüyoruz. Bu dönemde Osmanlı'da doğrudan antropoloji bilimiyle uğraşan bilim adamlarının olmaması nedeniyle, diğer bilim dallarıyla uğraşanların, antropoloji alanında cılız da olsa yazıların, tercümelerin ve tartışmaların yapıldığı gözlenmektedir. *Şemsettin Sami'* nin *İnsan* ve *Yine İnsan* eserleri bunlardan ikisidir. Yalnız bu iki çalışma Osmanlı döneminde doğrudan antropoloji bilim dalında yazılmış ilk iki eserdir. Batı'dan, Osmanlı'ya en hızlı geçen bilim dallarından birinin antropoloji olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışma alanları antropoloji olmamakla birlikte, insanın kökeni ve gelişimi konusunda, düşüncelerini yazan ve dile getiren yazarlardan bazılarının isimlerini sayabiliriz.

Baha Tevfik (1881-1914); Mülkiye mezunudur. Ernest Haeckel'den tercüme ettiği ve Felsefe Dergisi'nde yayınlanan *Kainatın Muammaları* makalesi vardır. *Baha Tevfik* bu makalesinde, *Charles Darwin'in* evrim teorisini desteklediğini vurgulamıştır.

Sâti el Husrî (1884-1968); Mülkiye mezunu olup, etnografya profesörü olarak çalışmıştır. *Cemiyetler ve Uzviyetler* isimli makalesinde, *Darwin'in* evrim teorisini destekler ve benimser nitelikte fikirleri vardır.

Bedi Nuri (1875-1913); Mülkiye mezunudur. *Kabiliyet-ı içtimaiyye* adlı makalesinde, *Darwin'in* hayat mücadelesi varsayımının canlıların gelişmesinde geçerli olduğu gibi, toplum hayatında da geçerli olduğunu belirtmiştir.

Aynı zaman diliminde, *Darwin'in* görüşlerini benimseyenlerden *Asaf Nefî* ve *Suphi Ethem* vardır.

Canlıların sürekli değişim içinde olduğunu fakat *Darwin'in* görüşüyle bunun açıklanamayacağını savunmuşlardır.

Ethem Nejdî; "Hayatın evrimi tesadüfen değil, hayat kanunlarının sonucudur. Canlılar hayat kanunlarının sonucudur. Aynı şekilde toplumlar da evrim kuramları ile şekillenir" demiştir.

Memduh Süleyman; *Edward Hartmann'in Darwinizm* isimli eserini 1911'de tercüme etmiş ve *Darwin'in doğal seleksiyon* varsayımıyla canlıların değişiminin açıklanamayacağını belirtmiştir.

Ahmet Mithat (1844-1912); *Dünyada İnsanın Zuhuru* adlı makalesinde, insanın konuşma yeteneği ve iki ayak üzerinde yürümesinin dışında bir hayvan sayılabileceğini fakat *Darwin'in doğal seleksiyon* kuramıyla canlılardaki değişimlerin açıklanamayacağını söylemiştir.

İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946); *Maddiyûn Mezhebinin İzmihi* isimli eserinde, doğada her şeyin basit, ilkel bir halden başlayıp, çok yavaş gelişerek kemale erdiğini belirtmiş, eserinde devamla *Lamarck'ı* desteklemiş, fakat *Darwin'in* görüşünün ispat edilmiş bir hakikatten çok uzak olduğunu belirterek onu eleştirmiştir (Öktem, 1992 ; Ülken, 1966).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında doğrudan antropolojik bir araştırma olan ve 1917'de *Nafi Atuf (Kansu)'un* Muallim Dergisi'nin 11. Sayısında, Bursa'da 125 kız, 156 erkek, 7-20 yaş grubu okul çocuklarının boy ve ağırlıklarını inceleyen bir çalışması ile *Hirzsfeld* ve *Hirzsfeld* tarafından 1918 yılında Makedonya'da yaşayan 500 Türk'ün A B O kan grupları üzerinde yapılan antropolojik bir araştırma vardır. Bu çalışmalar dışında Osmanlı Dönemi'nde, doğrudan antropolojik çalışmalara literatür taramalarında rastlanmamıştır (Kansu, N, 1917 ; Kansu, Ş, 1931).

İnsanı biyokültürel bir varlık olarak ele alan antropoloji, insanın ortaya çıkışını, ortaya çıkış zamanını, gelişimini, vücut özelliklerini, kültürünü, davranışlarını populasyon düzeyinde inceler. Bu bilim dalı Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaklaşık 20 yıllık bir gecikme ile ülkemize girmiştir. Fakat bu konuyla doğrudan ilgili bilim adamları tarafından değil, Ş. Sami ve diğerleri gibi konuya ilgi duyanlar tarafından genelde tercüme ve alıntılar şeklinde araştırıldığını görmekteyiz.

Bibliyografya

- Arsebük, G., 1995, *İnsan ve Evrim*, Ege Yayınları, İstanbul
- Brunet, M., Guy, F., Pilbeam, D., Mackaye, H.T., Likius, A., Ahounta, D., Beauvilain, A., Blondel, C., Bocherens, H., Boissarie, J.R., De Bonis, L., Coppens, Y., Dejax, J., Denys, C., Düringer, P., Eisenmann, V., Fanone, G., Fronty, P., Geraads, D., Lehmann, T., Lihoreau, F., Louchart, A., Mahamat, A., Merceron, G., Mouchelin, G., Otero, O., Campomanes, P.P., De Leon, M.P., Rage, J.C., Sapanet, M., Schuster, M., Sudre, J., Tassy, P., Valentin, X., Vignaud, P., Viriot, L., Zazzo, A., Zollikofer, C., 2002, A new hominid from the Upper Miocene of Chad, Central Africa, *Nature*, 418, 145 -151
- Comes, J., 1960, *Manual of Physical Anthropology*, Charles C. Thomas Publisher, 3-42 İllions USA
- Culotta, E., 1999, A new human ancestor, *Science*. 284 : 572-574
- Dağlıoğlu, H.T., 1934, *Şemsettin Sami Bey-Hayati ve Eserleri*, Resimli Ay Matbaası. T.L. Şirketi, İstanbul
- Güvenç, B.ve Zillioğlu, M., 1993, *Antropoloji (İnsan Bilimi)*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 698
- Haile-Selassie, Y., 2001, Late Miocene hominids from the Middle Awash, Ethiopia, *Nature* 412, 178-181

- Kahya, E., 1982, *Onsekizinci Yüzyılda Tabii Bilimler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:327, Ankara
- Kansu, N. A., 1917, Şakirdlerimizin nemâ-yı bedenisi, *Muallim Mecmuası*, 11:348-352
- Kansu, Ş. A., 1931, Kan Grupları Hakkında, *İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, 11 : 348-352
- Lewin,R., 1998, *Modern İnsanın Kökeni*, Çeviren: Nazım Özüaydın, Tübitak, Şelale Matbaacılık, Ankara
- Öktem, Ü., 1992, Charles Darwin'in Evrim Kuramının Tanzimattaki Etkileri, *Araştırma Dergisi*, 14 (XIV): 241-253, Ankara
- Özbek, M., 1997, İnsanın Öyküsü, *Bilim ve Ütopya*, 40 : 16-43
- Özbek, M., 2000, *Dünden Bugüne İnsan*, İmge Kitabevi, Ankara
- Senut, B.; Pickford, M.; Gommery, D.; Mein, P.; Chebio, K; Coppens, Y., 2001, First hominid from the Miocene (Lukeino Formation, Kenya), *In Comptes Rendus de Vacademie de Sciences*, Vol. 332,137-144
- Sırrı, L.A., 1969, *Şemsettin Sami*, Ankara Üniversitesi Basımevi
- Şemsettin, Sami, 1878, *İnsan*, Mihran Matbaası, İstanbul, Hicri: 1296 (1878)
- Şemsettin, Sami, 1886, *Yine İnsan*, Mihran Matbaası, İstanbul, Hicri: 1303 (1886)
- Ülken, H.Z., 1966, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi 1 ve 2*, Ahmet Sait Matbaası, Selçuk Yayınlan, No:5, İstanbul
- Yıldırım, C, 1994, *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- White, T.D., Asfamb- and Suwa, G., 1996, Ardipithecus ramidus, a root species for Australopithecus, X111. *İnternational Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences*, 14-18 September, Forli-İtaly